

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Poetica 9 (2021)

ISSN 2353-4583

e-ISSN 2449-7401

DOI 10.24917/23534583.9.8

Krystian Saja

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID 0000-0002-5580-6218

Retelling w historiach alternatywnych

Retelling, zgodnie z tłumaczeniem Lidii Gąsowskiej, określamy jako „po-wtórne, ponowne opowiedzenie” historii. W literaturze polskiej badane zjawisko utrzymało się przede wszystkim w odniesieniu do mitów, legend, baśni, fantastyki oraz literatury postmodernistycznej przedstawiającej świat na opak¹. Ta ostatnia to przede wszystkim utwory podważające kanoniczność niektórych opowieści, kreujące nowy ogląd zastanej rzeczywistości². W podobnym kontekście interpretujemy cieszące się dziś dużym zainteresowaniem utwory z nurtu literatury spekulatywnej lub kontrfaktycznej traktujące o alternatywnych kierunkach rozwoju dziejów. Relacja retellingu do tego typu literatury stosunkowo rzadko podlega analizie. Większość dostępnych opracowań dotyczy rozważań teoretycznych na temat definiowania retellingu lub jego obecności w baśni postmodernistycznej. W badaniach nad historiami alternatywnymi porusza się natomiast zagadnienia renarracji, która wchodzi w zakres prac związanych z retellingiem, często w charakterze pojęcia synonimicznego.

Wydaje się, że historia pisana na nowo lub też historia dopowiedziana wymagają od badacza gruntownej renarracji, reinterpretacji oraz rewizji, o ile ma ona dotrzeć do szerokiego grona odbiorców. W ślad za myślą Henryka Markiewicza, rozważającego kwestie nowego ujęcia starych baśni w wykonaniu Charles’a Perraulta oraz zbioru braci Grimmów, renarracja to zmiana pierwotnych tekstów, reinterpretacja zaś to modyfikacja pierwotnych historii³. Zatem kreowanie alternatywnej historii możemy uznać za reinterpretację, zważywszy na zastosowanie odmiennych scenariuszy zdarzeń względem tych, które zaistniały w przeszłości. Z kolei pogłębienie

¹ L. Gąsowska, *Fan fiction, czyli złoto dla zuchwałych. Między pragnieniem narracji a realizacją opowieści*, w: *Kody kultury. Interakcja, transformacja, synergia*, red. H. Kubicka, O. Taranek, Wydawnictwo Sutoris, Wrocław 2009, s. 449. Zob. również W. Kostecka, *Baśń postmodernistyczna: przeobrażenia gatunku*, Warszawa 2014, s. 13.

² A. Całek, *Retelling w literaturze fantasy: od renarracji do metafikcji*, w: *Tekstowe światy fantastyki*, red. M.M. Leś, W. Łaszkiwicz, P. Stasiewicz, Wydawnictwo Prymat, Białystok 2017, s. 45–66.

³ Tamże, s. 47. Zob. H. Markiewicz, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.

wiedzy historycznej traktować można jako renarrację, biorąc pod uwagę wprowadzanie do historii nowo odkrytych faktów historycznych. Fakty te wpływają na interpretację przeszłości: zdarzeń, miejsc, czynów lub postaci. Bywa jednak, że w określonym typie literatury występują oba rodzaje przekształceń. Powyższe założenia odnoszą się do klasycznie pojmowanej historiografii właściwej dla większości środowisk akademickich. Jest ona oparta na współzależności przyczynowej, która wskazuje na linearność procesu historycznego. Na tego typu uwarunkowaniach, wiodącej akademickiej wizji historii, opierać będą dalsze rozważania.

Warto jednak podkreślić, że istnieją także alternatywne koncepcje historiografii, w których ważnym ogniwem staje się narratywizm. Wśród nich najbardziej interesującą jest tak zwana metahistoria, rozumiana jako świadome lub nieświadome powielanie mitów historycznych, cechujące się pozornym obiektywizmem lub wręcz jego brakiem⁴. Hayden White zauważył, że pomimo faktu istnienia obiektywnej rzeczywistości przeszłej nie jest możliwe, aby historycy byli w stanie zaprezentować wierny obraz czasów, które przedstawiają. Będzie to jedynie subiektywna konstrukcja historyka, dająca efekt realności⁵. Historia jest wynajdywana, a nie odkrywana, ponieważ każdorazowo pojawia się zniekształcenie formalne, wynikające z subiektywnej perspektywy (czasoprzestrzeni, poglądów, wyobrażeń, kultury), w której żyje autor opisywanych dziejów⁶. Tym samym przeszłość jawi się jako kraina fantazji, dlatego wszelkie rozważania na jej temat są rodzajem spekulacji⁷. Pojęcie to wprawdzie w sposób naturalny przywołuje skojarzenia z historiami alternatywnymi, lecz nie będzie stanowił rozwiniętego punktu odniesienia w poniższych rozważaniach. Jak już wspomniałem, skupię się w nich na klasycznym postrzeganiu historii, opierającym się na uwypukleniu roli faktów historycznych jako punktów przełomowych.

Artykuł poświęcony będzie problemom współczesnego odbioru literatury historiograficznej oraz alternatywnej w odniesieniu do retellingu, ze szczególnym naciskiem na literaturę kontryfaktyczną. Będzie to próba wykazania, że obszar

⁴ Inną ze znanych koncepcji jest idea historycznej pamięci zbiorowej. Nawiązuje ona w pewnym sensie do metahistorii. „Pamięć zbiorowa nie stanowi odzwierciedlenia ani dokładnego opisu przeszłości (co, jeśli w ogóle, jest bardziej domeną historyków), lecz zawsze, w mniejszym lub większym stopniu, stanowi uzależnioną od aktualnego kontekstu społeczno-politycznego wizję przeszłości” – zauważa Joanna Gubała (*Metodologiczna refleksja nad badaniami pamięci zbiorowej. Próba wstępnego ujęcia problemu na przykładzie rozważań Jeffreya Olicka, Wulfa Kansteinerja oraz Alona Confino*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2012, t. 42, s. 70). Jak zauważa Maurice Halbwachs: „w zbiorowej pamięci przechowywane czy przywoływane jest tylko to”, co „dzięki swym aktualnym ramom społeczeństwo może odtworzyć” (M. Halbwachs, *Społeczne ramy pamięci*, przeł. M. Król, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, cyt. za: J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. A. Kryczyńska-Pham, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 56).

⁵ E. Domańska, *Wstęp*, w: H. White, *Poetyka pisarstwa historycznego*, TAIWPN Universitas, Kraków 2000, s. 13.

⁶ Zob. H. White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1974, s. 2.

⁷ H. White, *Poetyka pisarstwa...*, dz. cyt., s. 73.

zainteresowania retellingu warto rozszerzyć o dzieła z zakresu historiografii. Należy również poczynić starania, by historie alternatywne zyskały szerszy zakres opracowań w zakresie retellingu, niż ma to miejsce obecnie. Głównym celem poniższych rozważań jest przede wszystkim udowodnienie tezy, że retelling stanowi ważną część procesu budowania alternatywnej wizji przeszłości w literaturze kontrfaktycznej. Niniejsza praca skupia się jedynie na rozważaniach teoretycznych, pozbawionych obrazowania w postaci przykładów literackich. Zważywszy na obszerność podejmowanych tu zagadnień, zostanie im poświęcony odrębny artykuł.

Intertekstualność, transfikcjonalność, bań i retelling

Relacje między różnymi tekstami kultury a ich pierwowzorami pod postacią tak zwanych pre-tekstów stanowią przedmiot rozważań od czasów starożytnych. Już wówczas szeroko pojęte naśladownictwo ulegało stopniowej legitymizacji, ze względu na szereg pozytywnych konsekwencji takiego działania. Pseudo-Longinos zauważył, że naśladownictwo nie zawsze jest plagiatem, gdyż może się stać „odciskiem zrobionym z pięknych kształtów dzieł sztuki i przemysłu artystycznego”⁸. W podobnym aspekcie rozważane są współcześnie prace intertekstualne. Niektórzy badacze uważają, że w obecnych czasach nie istnieje możliwość sformułowania w pełni nowej i oryginalnej wypowiedzi⁹. Należy do nich między innymi Raymond Federman, który stwierdza, że wyobraźnia nie wynajduje „czegoś-nowego”, lecz tylko naśladuje, kopiuje, powtarza i rozmnaża, w pewnym sensie plagiatując to, co istnieje¹⁰. Z kolei Paul Valéry zaznacza:

Każda twórczość jest nawiązaniem do czegoś lub odrzuceniem czegoś, co kiedyś już zostało stworzone. Bądź powtarza to samo w innej tonacji, oczyszcza, rozszerza, upraszcza, uzupełnia, lub nadmiernie rozbudowuje, bądź zwalcza, unicestwia, burzy, neguje, ale i tak zakłada jakieś istnienie i niedostrzegalnie z niego korzysta¹¹.

Intertekstualność otwiera nowe perspektywy dla starych problemów, formułuje pytania oraz ujawnia ukryte paradoksy. Do szeroko pojętych działań w tym zakresie należą praktyki parodiowania, pastiszu, trawestacji, interpretacji, imitacji, parafrazowania, ekfrazy, remiksowania, coverowania, sequelowania i przede wszystkim retellingu, z szerokim wachlarzem możliwości wytwarzania nowej przestrzeni poznawczej, szczególnie w zakresie kultury i świadomości społecznej, co stanowi obiekt moich dalszych rozważań.

⁸ Pseudo-Longinos, *O górnoci*, w: *Trzy poetyki klasyczne. Arystoteles – Horacy – Pseudo-Longinos*, przeł. T. Sinko, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1951, s. 113.

⁹ Zob. *Kultura w świecie luster. Jeszcze o niepowtarzalności i multiplikacjach w sztuce XX i XXI wieku*, red. A. Chomiuk, E. Pogonowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017, s. 8.

¹⁰ Por. R. Federman, *Imagination as Plagiarism (An Unfinished Paper)*, „New Literary History” 1975/1976, t. 7, s. 565, cyt. za: H. Markiewicz, *Odmiany intertekstualności*, w: tegoż, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, dz. cyt., s. 202.

¹¹ P. Valéry, *Estetyka słowa*, przeł. D. Eska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971, s. 169.

Kolejnym istotnym zagadnieniem, o którym należy wspomnieć, jest transfikcjonalność¹². Jest to ważny element działań intertekstualnych, które nie stanowią działań zbieżnych z hipertekstualnością, ponieważ transfikcjonalność nie skupia się na naśladowaniu oraz transformacji w sferze międzytekstowej, lecz na migracji elementów będących integralną częścią danej przestrzeni narracyjnej¹³. Oznacza to, że dwa teksty mają wspólną historię oraz przestrzeń narracyjną poprzez występowanie tych samych bohaterów, miejsc oraz podobnego przebiegu wydarzeń¹⁴. W świetle badań retellingowych pojęcie transfikcjonalności wpisuje się w schemat zderzenia dwóch przestrzeni w zakresie świata przedstawionego: kanonicznej i alternatywnej, w których występują te same schematy, lecz ich realizacje budują nowe ścieżki odniesień – nowe, pełnoprawne utwory literackie. O bezpośrednich związkach transfikcjonalności z omawianym typem literatury kontryfakcyjnej oraz z obecnym w niej retellingiem wspomnę w dalszej części pracy.

Z retellingiem rozpatrywanym na gruncie polskim wiąże się zasadniczy problem natury definicyjnej. Polega on przede wszystkim na braku możliwości wskazania właściwego odpowiednika w języku polskim dla terminu angielskiego. Wspomniane na wstępie próby przekładu nie odzwierciedlają w pełni istoty definicji. Wśród nielicznych prób opisu pojęcia retellingu na gruncie rodzimym interesująca, z punktu widzenia poruszanych tu zagadnień, jest spopularyzowana definicja Andrzeja Sapkowskiego, zawarta w *Rękopisie znalezionym w smoczej jaskini*. Już na wstępie rozważań pisarz zaznacza wskazany problem, stwierdzając:

Retelling jest słowem obcym, mającym jednak tę przewagę nad rodzimymi, że w sposób krótki, zwięzły, wdzięczny a konkretny definiuje pojęcie, które – marnując słowa – musielibyśmy określić jako ponowne opowiedzenie bardziej lub mniej znanych historii. Przy czym ponownie opowiada się mity, legendy, podania, bajki i mniej lub bardziej kanoniczne dzieła literackie – w tym także retellingi zrobione wcześniej przez innych autorów¹⁵.

Sapkowski buduje pojęcie skoncentrowane przede wszystkim na intertekstualności lub też na tak zwanym rewrtingu, który sprawia, że „utwór literacki zostaje uwikłany w nieustającą walkę między *novum* przetworzonego tekstu a *arché* pierwowzoru, co prowadzi niekiedy do dysonansu poznawczego lub [do] pewnych kłopotów z interpretacją artefaktu”¹⁶. Zdaniem Piotra Żołądzia problem wiąże się

¹² Pojęcie zaproponowane przez Richarda Saint-Gelaisa w książce *Fictions transfuges. La transfictionnalité et ses jeux*, Éditions du Seuil, Paris 2011.

¹³ Por. P. Marciniak, *Transfikcjonalność*, w: *Słownik poetologiczny*, „Forum Poetyki” 2015, nr 2, s. 102.

¹⁴ Tamże, s. 103.

¹⁵ A. Sapkowski, *Retelling, czyli „jak to było naprawdę”*, w: tegoż, *Rękopis znaleziony w smoczej jaskini. Kompendium wiedzy o literaturze fantasy*, wyd. 2, rozszerz., SuperNOWA Warszawa 2011, s. 41.

¹⁶ P. Żołądz, *Literatura (wy)czerpana? Recepcja strategii narracyjnych Andrzeja Sapkowskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2018, t. 36(2), s. 83.

z faktem, że czytelnik nieznający modyfikowanego kodu nie odczyta prawidłowo kontekstualności zawartej w dziele literackim¹⁷.

Pisarz podkreśla, że retellingowi poddawane są również dzieła literackie niekoniecznie przynależne do kanonu. Tym samym we wskazany zakres badań włączyć można historie alternatywne oraz mniej lub bardziej nacechowane poetycko dzieła z historiografii (przeważnie takie, które reorganizują oraz rewidują wiedzę historyczną). Tezy intertekstualne oraz rewritingowe uwidaczniają się w dalszej części definicji, w której czytamy:

Retelling w *fantasy* zawiera dwa elementy – jednym jest owo użyte w tytule „jak to było naprawdę”, albowiem ambicją autora jest, aby czytelnik – w ramach zaakceptowanej konwencji – daną wersję mitu czy baśni przyjął jako prawdziwą. Drugim elementem jest euhemeryzacja, zabieg polegający na eliminowaniu elementów bajkowości¹⁸.

Definicja Sapkowskiego, bazując na wymaganym powiązaniu tekstu nowego z jego pierwowzorem, wydaje się wyraźnie zredukowana w zakresie przestrzeni poznawczej. Maciej Skowera zauważa, iż:

Autor, ograniczając zakres pojęcia retelling do grupy utworów mówiących, „jak to było naprawdę”, bierze pod uwagę głównie teksty ujawniające „prawdziwą historię”, którą tradycyjne warianty opowieści miałyby fałszować¹⁹.

Istnieje grupa utworów literackich mieszczących się w zakresie pojęcia retellingu, a nieosadzonych w „oryginalnej”, „prawdziwej” historii. Wprowadzona jest w nich odmienna perspektywa przy zachowaniu pozostałych topicznych elementów opowieści²⁰. Anita Całek uzupełnia wypowiedź pisarza, podkreślając, że autor każdorazowo zamyka nowo powstały tekst w dotychczasowych, narracyjnych ramach pierwotnej opowieści, dekonstruuje aktualnie funkcjonującą, oficjalną wersję historii²¹. W sposób naturalny pojawia się tu znaczące powiązanie tak pojmowanego retellingu z dokonującą korekt w obrębie dziejów historiografią oraz z historiami alternatywnymi. Historiozofia oraz historiografia niemalże od początków swego istnienia snuły domysły oparte na fundamentalnym pytaniu: „co by było, gdyby”. Ponadto w tego typu literaturze bardzo często dochodzi do modyfikacji treści. Diametralne zmiany następują z kolei w obrębie historii alternatywnych, które realizują wizje historyków o odmiennych scenariuszach dziejów.

Kluczowe ustalenia na temat retellingu na gruncie akademickim przynosi analiza postmodernistycznej baśni. Baśń tradycyjna, jak zauważa Weronika Kostecka, „odzwierciedla realia danego miejsca i czasu oraz idee funkcjonujące w społeczności, w której powstała i w której jest opowiadana”²². Tak rozumiana baśń jest

¹⁷ Tamże.

¹⁸ A. Sapkowski, *Retelling*, dz. cyt., s. 41.

¹⁹ M. Skowera, *Postmodernistyczny retelling baśni – garść uwag terminologicznych*, „Creatio Fantastica” 2016, nr 2(53), s. 44.

²⁰ Por. A. Całek, *Retelling w literaturze fantasy*, dz. cyt., s. 45.

²¹ Tamże, s. 48.

²² W. Kostecka, *Baśniowe herstory. Postmodernistyczne strategie reinterpretacyjne Angeli Carter, Tanith Lee i Emmy Donoghue*, „Creatio Fantastica” 2016, nr 2(53), s. 24.

kształtowana przez tę społeczność oraz sama ją kształtuje²³. Pełni tym samym podobne funkcje, jakie stawia się przed pracami historiograficznymi. W swym ujęciu klasycznym stanowi ona magazyn reprezentacji cech danej społeczności, umiejscowiony w szerokim spektrum jej działań kulturowych, cywilizacyjnych, politycznych i geopolitycznych w ściśle określonym czasie. W powyższym ujęciu pomijam całkowicie jej atrybuty retellingowe. Tymczasem postmodernistyczne baśniowe wariacje, obecne przede wszystkim w szeroko pojętej kulturze popularnej (literackie, filmowe, serialowe, wirtualne w postaci gier komputerowych itp.), podlegają naturalnej rewolucji lub świadomemu przekształceniu, podając w wątpliwość lub kompromitując idee uznawane dotychczas za wzorcowe. Wprowadza się przy tym idee nowe, konkurencyjne, dotychczas niedostrzegane bądź lekceważone. W nowym typie baśni kwestionuje się lub podważa wartości społeczne, odpowiednie względem czasu i miejsca ich powstania²⁴. Opisywany przeze mnie gatunek odpowiada w szczególności literaturze kontryfaktycznej, podważającej zastany, historyczny porządek rzeczy. „Baśń postmodernistyczna dekonstruuje utrwaloną przez baśń kanoniczną (a zatem odsyłającą do tradycji) wizję świata” – zaznacza Weronika Kostecka²⁵. Przemodelowaniu bądź odwróceniu ulega struktura społeczna, kulturowe wzorce, podział na akceptowaną „normę” i zachowania uznawane za odstępstwa od niej, a także tak zwana uniwersalność określonych wartości moralnych, modeli postępowania i wzorów relacji między ludźmi²⁶. Zarówno baśń, jak i literatura kontryfaktyczna kwestionują tradycyjny kontekst społeczno-kulturowy, budując nowy punkt widzenia, bardzo często osadzony na przeciwległym biegunie kanonicznych oraz faktycznych zdarzeń. Są to baśniowe i historyczne reinterpretacje, wprowadzające „zmiany w obrębie wzorca strukturalnego klasycznej opowieści”, które proponują czytelnikowi „nowe tematy i wątki”²⁷. Wobec wskazanych przemian Kostecka zaproponowała definiowanie retellingu w odniesieniu do nowej wersji baśni, weryfikującej sens poprzednich wariantów²⁸. Za retellingowe uznajemy: „dzieła przedstawiające dobrze znane opowieści w sposób zaskakujący odbiorcę znającego tradycyjne wersje narracji źródłowych” – stwierdza Maciej Skowera²⁹.

W tym miejscu pojawia się istotne pytanie: które realizacje baśni możemy uznać za dzieła kanoniczne, skoro prefiks *re-*, jak zauważa Vanessa Joosen, wyraźnie wskazuje relację między dziełem nowym a opowieścią, do której się ono odwołuje?³⁰ Pojęcie kanonu, rozpatrywane pod kątem omawianej baśni postmodernistycznej, nie jest tak oczywiste, jak ma to miejsce w historiografii bądź w historii alterna-

²³ Tamże.

²⁴ Tamże, s. 24–25.

²⁵ Tamże, s. 25.

²⁶ Tamże, s. 25–26.

²⁷ V. Wróblewska, *Przemiany gatunkowe polskiej baśni literackiej XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 20.

²⁸ W. Kostecka, *Baśń postmodernistyczna*, dz. cyt., s. 13.

²⁹ M. Skowera, *Postmodernistyczny retelling baśni*, dz. cyt., s. 45.

³⁰ V. Joosen, *Critical and Creative Perspectives on Fairy Tales. An Intertextual Dialogue between Fairy-Tale Scholarship and Postmodern Retellings*, Wayne State University Press, Detroit 2011, s. 9.

tywnej, gdzie – przynajmniej w większości przypadków, porządek dziejowy oraz pamięć faktów historycznych ustalają cechy wzorcowe opowieści. Tak pojmowana oryginalność narracji historycznej „wskazuje przede wszystkim na pierwszeństwo, odsyła do etymologicznej źródłowości i niekiedy sugeruje także niepowtarzalność. [...] Jednak w każdej kulturze to, co niepowtarzalne, bywa rozmaicie egzemplifikowane i niekiedy odmiennie waloryzowane”³¹.

Kostecka zauważa, że w przypadku baśni nie istnieje podstawowa jej wersja, jej „platońska idea”, rozumiana jako czysta, oryginalna i niezmacona³². Kanoniczne są jedynie powtarzające się w kolejnych wariantach zestawy postaci i ich rekwizyty, motywy, wątki, miejsca itp.³³. W literaturze kontradycyjnej nie ma potrzeby odwoływania się do wzorcowej, masowej wyobraźni odbiorców, co sugeruje czynić w odniesieniu do baśni Kamila Kowalczyk, gdyż atrybuty świata i bohaterów osadzonych w ściśle określonej czasoprzestrzeni historycznej pozostają niezmiennie (o ile nowe odkrycia nie spowodują korekt w zakresie narracji na ich temat)³⁴. Możemy wprawdzie dokonać ich rewaloryzacji, lecz zawsze osadzonej w kontekście autentycznej biografii.

W charakterze podsumowania warto przytoczyć definicję retellingu zaproponowaną przez Całek. Retelling to każda praktyka powtarzania dobrze umocowanej kulturowo historii (ustnej lub pisemnej), pod warunkiem że prowadzi do powstania samodzielnego, pełnowymiarowego i autonomicznego wobec pierwowzoru utworu, mającego charakter transfikcjonalny³⁵. W takim kontekście będę rozpatrywać retelling osadzony na gruncie historii alternatywnych.

Literatura kontradycyjna, historiografia i retelling

Literatura kontradycyjna w postaci historii alternatywnej to gatunek prozy fikcyjnej oraz spekulatywnej „rozgrywający się w świecie, w którym wydarzenia historyczne miały przebieg odmienny niż ten znany ze świata rzeczywistego”³⁶. Jej domeną są spekulacje probabilistyczne w historii, a głównym celem refleksja nad mechanizmami dziejów w postaci fabularnej realizacji myśli kontradycyjnej³⁷. W refleksji anglosaskiej gatunek ten istnieje od czasu zakończenia drugiej wojny światowej, zaś w literaturze polskiej pojawił się dopiero po roku 1989, czyli od

³¹ E. Kosowska, A. Gomółka, *O kradzieżach, pożyczkach i zadłużeniach (z darem w tle)*, w: *Kultura w świecie luster*, dz. cyt., s. 11.

³² Por. W. Kostecka, *Baśń postmodernistyczna*, dz. cyt., s. 17.

³³ M. Skowera, *Postmodernistyczny retelling baśni*, dz. cyt., s. 47.

³⁴ Por. K. Kowalczyk, *Przed „dawno, dawno temu” i po „żyli długo i szczęśliwie” – o filmowych i komiksowych prequelach i sequelach na podstawie Jasia i Małgosi braci Grimmów*, „Literatura Ludowa” 2014, nr 4–5, s. 40.

³⁵ A. Całek, *Retelling w literaturze fantasy*, dz. cyt., s. 52.

³⁶ N. Lemann, *Historie alternatywne i steampunk w literaturze. Archipelagi badawczo-interpretacyjne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019, s. 75.

³⁷ Por. M. Górecka, *Polityczne afiliacje fantastyki. Historie alternatywne jako dyskurs ideologiczny*, „Literaturoznawstwo: Historia, Teoria, Metodologia, Krytyka” 2012–2013, 1(6)–2(7), s. 198.

czasu upadku komunizmu i zniknięcia instytucji cenzury³⁸. Zważywszy, że jest to gatunek młody, jego definicja pojawia się w opracowaniach stosunkowo rzadko. Historia alternatywna została opisana między innymi w *Leksykonie polskiej literatury fantastycznonaukowej*, w którym czytamy, że jest to:

[...] fikcyjny przebieg zdarzeń dziejowych w mniejszym lub większym stopniu zbliżony do faktów znanych z autentycznej historii. Mechanizm historii alternatywnej polega na pokazywaniu innych wariantów procesu historycznego, zapoczątkowanych wydarzeniami fikcyjnymi, które aczkolwiek możliwe, w istocie się nie ziszczyły. Jest więc taki sam jak w eksperymencie myślowym fantastyki naukowej, ponieważ sprowadza się do odpowiedzi na pytanie, co by było, gdyby... Materiałem jednakże, z którego budowany jest świat przedstawiony utworu, są realia historyczne, a celem owych zabiegów – poznanie ukrytych sprężyn, napędzających proces dziejowy³⁹.

Dekonstrukcja pierwotnej historii jest tu oczywista, zważywszy na spekulatywny charakter fabularny, aczkolwiek warianty tej rewizji są różnorodne. Magdalena Wąsowicz wskazuje kilka typów historii alternatywnej, odwołując się między innymi do tezy Jerzego Topolskiego, wskazującego trzy możliwości realizacji alternatywnej historii⁴⁰. Wprowadza również własny podział, pisząc o powieściach opisujących światy, w których historia potoczyła się inaczej, jak i o książkach pisanych przez publicystów i historyków rozważających alternatywne kierunki dziejów⁴¹. Historia zostaje przeobrażona, przeważnie w miejscu przełomowym dla dalszego rozwoju dziejów⁴². Mówimy wówczas o tak zwanym *point of divergence* – momencie zmiany biegu historii, czyli miejscu rozejścia się rzeczywistości historycznej i rzeczywistości powieści⁴³. Możemy zauważyć, że proces powyższy zazwyczaj przebiega w stronę utopii lub heterotopii. Innymi słowy, marzenia oraz wizje twórcy historii alternatywnych, często spójne z fantazmatami danego narodu, ujmowane są jako utopie, czyli idealne alternatywy. Potrafią również nabrać charakteru heterotopii, czyli przestrzeni istniejącej na opak, niczym konfrakcyjne „światy równoległe”. Tym samym w historiach alternatywnych dzieje jednostki, społeczności lub narodu

³⁸ M. Górecka, *Historie alternatywne w konwencji steampunk i cyberpunk – wariacje na temat powstania styczniowego w powieściach Konrada T. Lewandowskiego i Adama Przechrzyty*, „Acta Humana” 2013, nr 4(1), s. 37–48.

³⁹ A. Niewiadowski, A. Smuszkiewicz, *Leksykon polskiej literatury fantastycznonaukowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1990, s. 300.

⁴⁰ Po pierwsze: historia alternatywna składająca się z założeń o charakterze konfrakcyjnym, mówiących o niezrealizowanych możliwościach przebiegu historii. Po drugie: fantazjowanie, czyli eksperymenty myślowe na temat tego, co mogłoby się zdarzyć, gdyby nie doszło do realizacji scenariusza konfrakcyjnego. Po trzecie: wskazanie alternatywnych względem zaistniałych sposobów działania lub możliwości wyborów wraz z wytłumaczeniem, dlaczego ta, a nie inna możliwość została zrealizowana (J. Topolski, *Refleksje na temat historii alternatywnej*, „Przegląd Humanistyczny” 1999, s. 4–5).

⁴¹ M. Wąsowicz, *Historie alternatywne w literaturze polskiej: typologia, tematy, funkcje*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 2016, t. 59, z. 2, s. 96.

⁴² Na przykład polska kampania wrześniowa 1939 roku, powstanie listopadowe itp.

⁴³ O miejscu tym wspomina Lemann w stworzonej przez siebie definicji historii alternatywnej (N. Lemann, *Historie alternatywne i steampunk...*, dz. cyt., s. 380–388).

zyskują nową narrację oraz przestrzeń. Odwołują się one do ważnych wydarzeń z historii oraz odpowiadają na zmiany zachodzące w społeczeństwie, czyniąc to w możliwie najbardziej optymalnym, nowym scenariuszu dziejów. Podobne przemiany następują w zakresie rewizji baśni postmodernistycznej: „cechują się one krytycznym podejściem do pierwowzorów, kwestionując czy wręcz obalając zawarte w nich sensy poprzez włączanie w swój obręb całkiem nowych wartości i perspektyw” – zaznacza Skowera⁴⁴.

Istotnym zagadnieniem, obecnym w historiach alternatywnych, jest tak zwane *preemption*, czyli rodzaj strategii ofensywnej polegającej na udaremnieniu przyszłego zdarzenia, zapobieżeniu mu poprzez zarządzanie afektami sytuacyjnymi. Jest to działanie osadzone w teraźniejszości, ukierunkowane na udaremnienie groźby, która jeszcze nie istnieje⁴⁵. Zgodnie z powyższą koncepcją historie alternatywne odwołują się do punktu w przestrzeni historycznej, w którym następuje chwilowy kryzys ontologicznej rzeczywistości, gdzie to, co się nie wydarzyło, a jedynie mogło się wydarzyć, może się stać faktem⁴⁶. Mówimy wówczas o tak zwanej, określonej przez Briana Massumiego, przeszłej przyszłości (*futures past*). Jak pisze Justyna Tabaszewska:

To taka wizja przyszłości, która wprawdzie – jak pokazuje rzeczywistość – nigdy się nie spełniła, ale która stanowi istotny komponent naszej teraźniejszości, wciąż pełniąc istotne funkcje w afektywnej ekonomii. Pod tym względem fenomen przeszłych przyszłości może być analizowany na dwa odmienne, lecz związane ze sobą sposoby: z jednej strony stanowi on część naszej pamięci o przeszłości, z drugiej jednak – wizje przeszłej przyszłości kształtują naszą teraźniejszość i jako takie są związane z aktualną, a nie minioną polityką afektywną⁴⁷.

Są to zatem realne wizje z przeszłości na przyszłość, które nigdy się nie zrealizowały, a których możliwe zaistnienie oddziałuje na naszą rzeczywistość. Owa niezrealizowana alternatywna rzeczywistość ożyła w literaturze za sprawą historii alternatywnej. Narodziły się na nowo dawne lęki i niespełnione nadzieje, a także liczne fantazmaty o przeszłości, które do dnia dzisiejszego kształtują sytuację społeczną oraz polityczną danego narodu. Tym samym idea przeszłej przyszłości wpływa na ustanowienie indywidualnego celu każdej opowieści.

Jednym z głównych celów historii alternatywnych jest pełniejsze odczytywanie złożonych procesów dziejowych. Jak zauważa Paweł Tomczok, literatura ta „może zajmować się wszystkimi niezrealizowanymi możliwościami dziejów – a zbiór tych światów możliwych będzie znacznie bogatszy od przedmiotu tradycyjnej historiografii”⁴⁸. W tym miejscu pojawia się również kwestia dekonstrukcji oraz renarracji przeszłości. Budowany jest pełniejszy obraz przeszłości, a dopełnienie wiedzy

⁴⁴ M. Skowera, *Postmodernistyczny retelling baśni*, dz. cyt., s. 50.

⁴⁵ B. Massumi, *Ontopower. War, Powers, and the State of Perception*, Duke University Press, Durham – London 2015, s. 7.

⁴⁶ Por. J. Tabaszewska, *Przeszłe przyszłości. Afektywne fakty i historie alternatywne*, „Teksty Drugie” 2017, nr 5, s. 52.

⁴⁷ Tamże, s. 54.

⁴⁸ P. Tomczok, *Życie innych historii*, „Śląskie Studia Polonistyczne” 2011, nr 1(1), s. 35.

o dziejach bieżących następuje za sprawą zrozumienia możliwych alternatyw. Ich zobrazowanie następuje między innymi dzięki literaturze, czyli urzeczywistnieniu świata mentalnego pisarza. Odbywa się to poprzez przestrzeń historii alternatywnych, które budują „nowe fakty”, ukazując wizje ich istnienia w procesie dziejowym. Ma to rzecz jasna związek z pojęciem transfikcjonalności, w której w ślad za opinią Richarda Saint-Gelaisa dwa teksty odnoszą się do tej samej fikcji poprzez wznowienie, rozumiane jako ponowne podejmowanie poszczególnych elementów fikcyjnych danego tekstu, takich jak dalsze losy bohaterów czy wskazane elementy intrygi⁴⁹. W przypadku historii alternatywnych będzie to wznowienie pewnego faktu historycznego (wspomnianego już *point of divergence*), który w dalszej kolejności przeobraża się w odmienne względem historycznego przekazu losy bohaterów w tej samej bądź w zupełnie nowej rzeczywistości dziejowej. Fakt historyczny zostaje „przecięty”, „rozerwany”⁵⁰. Powstają luki do wypełnienia, prowadzące do transfikcjonalności lub właśnie do retellingu w literaturze kontradycyjnej. Zaistniałe możliwości dopełniają w ten sposób ogólny obraz danego zjawiska, rzeczy, osoby lub zdarzenia, które w świecie rzeczywistym zrealizowało się tylko w jednym z możliwych scenariuszy. Jak zauważa Paweł Marciniak, rozszerzenie transfikcjonalne „nie musi interweniować w intrygę tekstu inicjalnego”, tym bardziej że praktyka transfikcjonalna zwana „wersjami” koncentruje się na próbie ponownego przedstawienia i zmodyfikowania znanej już historii, na przykład poprzez zmianę perspektywy, z jakiej bohater opisuje świat⁵¹. Wiąże się to, w sposób oczywisty, z pojęciem historii alternatywnej. W świetle powyższych rozważań można uznać, że dzieło kanoniczne pozostaje fundamentalnie nienaruszone, co jest naturalne w przypadku historycznego biegu dziejów.

Podstawą sukcesu wszelkich prac z zakresu historii i literatury kontradycyjnej jest narracyjna forma podawcza, wspólna dla wskazanych przestrzeni oraz, jak już wspomniałem, mogąca ulegać reorganizacji. Już Kwintyliian podkreślał, że podstawowym podobieństwem między historią a poezją jest narracyjna forma podawcza. Historia jest „najbardziej zbliżona do poezji”, jest „jakby niewiązaną pieśnią”⁵². Tak rozumiana narracja pozostaje spersonalizowana za sprawą subiektywnego „Ja” oraz zależna od wiedzy i kompetencji twórcy. Johann Martin Chladenius słusznie zauważa, że „nie można uniknąć tego, iż każdy rozpatruje historię z własnego punktu widzenia i według niego ją opowiada [...]. Opowiadanie w pełni oderwane od własnego punktu widzenia jest niemożliwe”⁵³. Spersonalizowana narracja sprawia, że historycy upodabniają swoje prace do różnych gatunków literackich. Stanowi to często podkreślany zarzut względem tak zwanej historii romantycznej czy poetyckiej⁵⁴. Prawdą jest, że historycy „z bohaterskiej wojny robią fragment epepei, straszne

⁴⁹ P. Marciniak, *Transfikcjonalność*, dz. cyt., s. 103.

⁵⁰ Tamże, s. 104.

⁵¹ Tamże, s. 105–106.

⁵² M.F. Kwintyliian, *Kształcenie mówcy*, ks. I, II i X., przeł. i oprac. M. Brożek, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1951, s. 256.

⁵³ J.M. Chladenius, *Allgemeine Geschichtswissenschaft*, [b.w.], Leipzig 1752. Cyt. za: H. Markiewicz, *Historia a literatura*, „Pamiętnik Literacki” 2006, t. 97, z. 3, s. 7.

⁵⁴ H. Markiewicz, *Historia a literatura*, dz. cyt., s. 6.

kłęski układają w tragedie, a z intrygi lepią komedie; wielu historyków przebiera francuską rewolucję w szaty melodramatu” – zauważa Markiewicz⁵⁵. Na wskazany obszar „Ja” wkracza retelling, ściśle powiązany z reorganizacją znanych już treści historycznych. Są one osnute nową opowieścią, jak już wskazywałem niejednokrotnie, odbiegającą od dotychczas zastanych schematów. Ponadto na nowo opowiadane historie, opatrzone atrakcyjną formą podawczą, pełnią niezwykle istotną funkcję w procesie edukacyjnym. Pomagają utrwalić zawiły materiał dziejowy oraz lepiej go zrozumieć.

Co ważne, z wiedzy jednostkowej, zaprezentowanej w atrakcyjnej postaci opowieści retellingowej, jesteśmy w stanie wyprowadzić konkretną wiedzę ogólną. „Historia wpaja umysłowi prawdy ogólne przez żywe przedstawienie poszczególnych charakterów i wydarzeń” – pisze Thomas Macaulay⁵⁶. Retelling pełni zatem istotną funkcję w procesie poznawczym oraz pamięciowym. Te same historie, powielane w kolejnych przedstawieniach w postaci „odświeżonej”, sprawiają, że pierwotna forma danej informacji, wyraźnie widoczna w różnych wariantach, zyskuje charakter fundamentalnej podstawy, kanonu oraz wzorca. Doprowadza to do rewaloryzacji, rozumianej jako nowa wycena starych wartości, weryfikacja ich hierarchii⁵⁷. Zmienia się zatem hierarchia wartości, rozszerzają dotychczasowe wzorce oraz ujawnia nowa jakość, o czym pisałem, rozpatrując kategorię baśni postmodernistycznej.

Wracając do pierwszej części definicji Sapkowskiego na temat pierwowzoru, warto nadmienić, że narracja historyczna coraz częściej przyjmuje wspomnianą już formę poetycką, która niejednokrotnie oddala opowiadane treści od obiektywnego faktopisarstwa. Innymi słowy, referencyjność treści istnieje, z zastrzeżeniem, że należy ją w pewnym sensie odczytać „między wierszami”, odnajdując odpowiedni kod. Istnieje tu zatem problem nakreślony przez Żołądzia: nieumiejętnie odczytane kody mogą spowodować problem poznawczy. Tym samym zarówno reorganizowane, jak i kontryfakcyjne dzieła historyczne wymagają szeroko idącej świadomości historycznej faktów dokonanych, o czym wspomina Natalia Lemann⁵⁸.

Kolejną ważną kwestią do rozpatrzenia jest niemalże zawsze pojawiająca się w dziele literackim literatury kontryfakcyjnej sugestia brzmiąca: „tak to było naprawdę”. Jest ona obecna zarówno w historiografii, jak i w literaturze alternatywnej. Jak już pisałem, historycy bardzo często odkłamują przeszłość, bazując na nowych faktach, zaś pisarze kontryfaktu, osadzonego w pewnym stopniu na fundamencie *fantasy*, działają na podstawie kreowania świata nowego, alternatywnego względem autentycznego biegu dziejów, istniejącego w przestrzeni mentalnej autora oraz czytelnika, o ile ten rzeczywiście przyjmie opisywany świat jako prawdziwy. Autor takiego dzieła literackiego sugeruje odbiorcy jedną z dwóch ścieżek: istnienie fikcyjnego wprowadzie, lecz dla odbiorcy autentycznego mentalnie świata, lub też podsyła

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Th. Macaulay, *Hallam*, w: *Critical and Historical Essays*, t. 1, London 1907, s. 1. Cyt. za: H. Markiewicz, *Historia a literatura*, dz. cyt., s. 10.

⁵⁷ U. Śmietana, *Re-Grimm-owanie baśni. Kulturoterapia Angeli Carter*, „Czas Kultury” 2004, nr 4, s. 49.

⁵⁸ N. Lemann, *Historie alternatywne i steampunk...*, dz. cyt., s. 15.

odbiorcy możliwy scenariusz alternatywnego biegu dziejów, oparty na dekonstrukcji jego dawnego porządku. W obu przypadkach mówię tu o prawdzie w sensie mentalnym, innymi słowy – o rzeczywistości mentalnej wykreowanej rzeczywistości, co jest równoważne z istnieniem prawdy świata przedstawionego.

Historyk operujący klasycznym podejściem historiograficznym jest zobowiązany połączyć szereg faktów w ciągu przyczynowo-skutkowe, „w organizm, który jest zespolony jednością wewnętrzną konieczności i dobiega swego końca dopiero wraz ze spełnieniem się samej idei”⁵⁹. Podobne zobowiązanie spoczywa na autorze historii alternatywnej. Musi on stworzyć świat nowy, odrealniony, a jednocześnie prawdziwy, logiczny, zespolony wewnętrzną koniecznością, mający początek w fakcie historycznym, zaś koniec osadzony w fikcji lub spekulacji, by u końca czytanej opowieści czytelnik mógł powiedzieć: „tak mogło być naprawdę”. Żywe, pełnokrwiste, autentyczne, unaocznione w historii faktu postaci potrafią wspomóc autora w realizacji wskazanego celu. Bardzo często przekazują one więcej wiedzy niż ogólnikowe fakty historyczne, zapisane w chronologicznym porządku dziejów. W świecie rzeczywistym bywają kluczowymi figurami, często autorytetami uczestniczącymi w kształtowaniu historii prawdziwej. „Historyczne postaci, a nawet historyczne epoki powinny pojawiać się w narracji jakby na scenie. Powinny pojawiać się, by tak rzec, w swej pełni życiowej” – stwierdza Augustin Thierry⁶⁰.

Jak zauważyła Całek, istotnym błędem spopularyzowanej definicji Sapkowskiego jest brak odniesienia się do kwestii światotwórstwa. Tymczasem niemal każde dzieło retellingowe buduje nową jakość, „w pełni autonomiczną i pełnowymiarową przestrzeń, która dzięki retellingowi jest równocześnie głęboko zakorzeniona w kulturze”⁶¹. Tworzenie nowych światów nie jest prostym powtórzeniem znanych motywów literackich, lecz procesem autonomicznym, kreującym niezależną od uwarunkowań intertekstualnych nową rzeczywistość, osadzoną rzecz jasna w kulturze⁶². Innymi słowy, wskazana przez Sapkowskiego intertekstualność kończy się w momencie zaistnienia rzeczywistości alternatywnej (*Alternate Universe*). Pojęcie to oznacza:

[...] przeniesienie akcji w alternatywną rzeczywistość, czyli w inny (niekanoniczny) świat przedstawiony. To zatem pewnego rodzaju opowiedzenie na nowo różnorodnych przestrzeni: po pierwsze, realnych miejsc (na przykład kawiarni, szkoły), a raczej pewnego wyobrażenia o nich; po drugie, przestrzeni historycznie i popkulturowo przetworzonych (średniowieczne miasto, piracki statek z XVII wieku); po trzecie zaś fikcyjnych światów przedstawionych, opartych na jednym tekście (Hogwart) lub gatunku (kino superbohaterskie, baśnie)⁶³.

⁵⁹ W. Wackernagel, *Poetik, Retorik und Stilistik*, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, Halle an der Saale 1906, s. 106.

⁶⁰ A. Thierry, *Considérations sur l'histoire de France*, Librairie Furne, Jouvet et Cie Éditeurs, Paris 1840, s. 56–57.

⁶¹ A. Całek, *Retelling w literaturze fantasy*, dz. cyt., s. 49.

⁶² Tamże.

⁶³ D. Ciesielska, *Ta sama historia w innej rzeczywistości – wykorzystanie Alternate Universes w fan fiction*, w: *Retelling: strategie przestrzenne*, red. D. Ciesielska, M. Kozyra, A. Łozińska, M. Sugiera, Wydawnictwo Wiele Kropek, Kraków 2019, s. 194.

Przestrzeń powyższa stanowi niezmiernie ważny aspekt opowiadanej historii, szczególnie w historiach alternatywnych. Znane przestrzenie unaocniają opowieść oraz ugruntowują ją w tradycji kulturowej. Dają również podstawy do legitymizacji opowieści, dokonywanej przez czytelnika⁶⁴. Przestrzenie autentyczne, odtworzone w obrębie opowiadanej historii, symulują świat prawdziwy w fikcyjnej i alternatywnej przestrzeni dziejowej, dając podstawy do uznania jej za możliwą do zaistnienia.

Renarracja i historia na opak

Biorąc pod uwagę ilość oraz zróżnicowanie jakościowe wprowadzanych przekształceń w utworze literackim, retelling jest zjawiskiem złożonym i niejednorodnym⁶⁵. Każda nowa opowieść jest co prawda osadzona w tradycji, lecz zyskuje autonomię w momencie, gdy zmianie ulega uniwersum. Wydaje się, iż jest to właściwe podejście analityczne, które odpowiada referencyjnie przekształceniom, zarówno w zakresie historiografii, jak i historii alternatywnej. W swoich rozważaniach Całek wymienia typy retellingu, które warto przytoczyć z uwagi na ich referencyjność względem historiografii oraz historii alternatywnych. Pierwszy z nich, nazwany **renarracyjnością**, doskonale odpowiada historiografii, ponieważ:

[...] zmiany wprowadzone do historii mają przede wszystkim charakter dopełniający (wypełnienie „białych plam”, uzupełnienie wątków pobocznych, dopisanie kolejnych części do istniejącej już historii, pokazanie jej z odmiennej perspektywy lub przeniesienie w nowe, odmienne realia, wszystko to jednakże nie zmienia zasadniczo jej przesłania, chociaż je modyfikuje i poszerza, co nadaje opowiadanej historii głębie i wieloznaczność⁶⁶.

Zdaniem Arthura Schopenhauera „jedność dziejów jest po prostu fikcją”⁶⁷. Nie da się zamknąć uznanej za wiodącą wersji historii w przestrzeni odosobnionej, bez jakiegokolwiek wpływu kultury, społeczeństwa, mitów oraz nowych faktów. Historia wymaga jednak, podobnie jak tragedia, „ekspozycji, centralnej akcji i rozwiązania” – zauważa Wolter⁶⁸. Praca historyka polega na łączeniu faktów w opowieści, w których każdy nowy element wplątany w ogół narracji zostaje przez nią wchłonięty lub całkowicie ją zmienia. Układ przyczyn i skutków, ułożony w chronologiczny porządek uniwersum, stanowi doskonałą podstawę dla fabuł historycznych, które potrafią przekształcać się w dzieła literatury.

⁶⁴ Interesującym przykładem są powieści kryminalne Konrada T. Lewandowskiego osadzone w międzywojennej Warszawie, które można uznać za paraalternatywne, na przykład: *Magnetyzer* (Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2007) i *Bogini z labradoru* (Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2007).

⁶⁵ A. Całek, *Retelling w literaturze fantasy*, dz. cyt., s. 52.

⁶⁶ Tamże, s. 53.

⁶⁷ A. Schopenhauer, *Świat jako wola i przedstawienie*, przeł. J. Garewicz, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 634.

⁶⁸ W liście do d'Argensona z 26.01.1740, cyt. za: H. Markiewicz, *Historia a literatura*, dz. cyt., s. 12.

Kolejny typ retellingu nazywany jest **historią na opak**, w której następuje „zaburzenie konstrukcji świata poprzez odwrócenie ogólnie przyjętego porządku i stworzenie znanej w literaturze kategorii »świata na opak«⁶⁹. Jest to radykalna rewizja przyjmowanych automatycznie pewników rzeczywistości, doprowadzająca do powstania świata alternatywnego⁷⁰. Ten typ retellingu odpowiada znakomicie historiom alternatywnym, w których bieg dziejów niejednokrotnie ulega gwałtownej i niespodziewanej zmianie. Częstym motywem występującym w powieściach alternatywnych jest na przykład pełne zwycięstwo nazistowskich Niemiec w drugiej wojnie światowej lub też w literaturze rodzimej zwycięstwo Polski w kampanii wrześniowej⁷¹. W odniesieniu do prawdziwego biegu dziejów skala przemian jest znacząca, a ład światowy ulega reorganizacji o sto osiemdziesiąt stopni. Nie ma możliwości, by „historią na opak” stały się dzieje autentyczne, ponieważ stopień pewnych obiektywnych zdarzeń historycznych jest zbyt wysoki. Innymi słowy, stopień prawdziwości niektórych faktów historycznych zmniejsza do zera prawdopodobieństwo, by nagle zaistniałe nowe fakty kompleksowo zreorganizowały przeszłość.

Wydaje się, iż pojęcie prawdy historycznej trwa niezmiennie na swoim fundamencie, co najmniej od czasów Cycerona. W czasach antycznych prawda historii była rozumiana jako prawdziwość faktów, zaś przestrzeń poezji stanowiła zmyślenie nieprawdopodobne⁷². Warto w tym miejscu przytoczyć myśl Arystotelesa na temat prawdopodobieństwa w *mimesis*. Uważał on, że wszystkie rodzaje sztuk odtwarzają rzeczywistość nie poprzez jej bierne kopiowanie, lecz uzewnętrznienie istoty zjawisk, ich ogólnych, typowych i istotnych elementów. Jak pisał: „zadanie poety polega nie na przedstawieniu wydarzeń rzeczywistych, lecz takich, które mogłyby się zdarzyć, przy czym ta możliwość opiera się na prawdopodobieństwie i konieczności”⁷³. Prawdopodobieństwo nie jest tym samym co prawda. Prawda zdaje sprawę z faktów, z tego, co obiektywnie weryfikowalne. Tym samym historia, w powyższym rozumowaniu, mówi nam o tym, co się wydarzyło, przez co zmuszona jest przyjmować perspektywę szczegółową, opartą na wiedzy jednostkowej. Z kolei poezja opowiada o tym, co może się wydarzyć, operując uogólnieniem, czyli prawdopodobieństwem i koniecznością. Nie jest ona zainteresowana określoną jednostką⁷⁴.

Odwołując się do powyższych założeń, łatwo dostrzec, że nienaruszalność obiektywizmu poznawczego faktu historycznego jest tylko grą pozorów. Także

⁶⁹ A. Całek, *Retelling w literaturze fantasy*, dz. cyt., s. 54.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Do powieści alternatywnych realizujących taki scenariusz należą na przykład: *Rzeczpospolita zwycięska. Alternatywna historia Polski* Ziemowita Szczerka (Wydawnictwo Znak Horyzont, Kraków 2020), *Pakt Ribbentrop-Beck* Piotra Zychowicza (Wydawnictwo Rebis, Poznań 2012), *I w następnym dniu* Macieja Lepianki (Wydawnictwo Czaracie Żebro, Warszawa 1996), *Vaterland* Roberta Harrisa (przeł. A. Szulc, Warszawa 1997).

⁷² Zob. H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, przeł. i oprac. A. Gorzkowski, Wydawnictwo Hoini, Bydgoszcz 2002, s. 179.

⁷³ Arystoteles, *Poetyka*, przeł. i oprac. H. Podbielski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983, s. 26.

⁷⁴ Por. M. Januszkiewicz, *O pojęciu mimesis w poetyce Arystotelesa*, „Sztuka i Filozofia” 2002, t. 21, s. 143.

w tym przypadku zdarzają się odstępstwa od zasady ogólnej, również dlatego, że pojęcie prawdy i fikcji uległo z czasem istotnemu przewartościowaniu. Oznacza to mniej więcej tyle, iż fikcja została definitywnie oddzielona od kłamstwa. „Fałsz występuje u mówców, fikcja – u poetów” – pisał Izydor z Sewilli⁷⁵. W klasycznym ujęciu Schopenhauer zauważa, że przedmiotem historii jest pojedynczy fakt, zdarzenie jednostkowe, stanowiące jedyną możliwą do opisu przestrzeń dla badacza. Jest to jednak podejście nie do końca słuszne. Historię należy uzupełniać, dookreślać nowymi faktami, a czasem wręcz domysłami z pogranicza przestrzeni poetyckich, gdyż tylko takie działanie ma sens poznawczy⁷⁶. Dochodzi zatem do wspomnianego wcześniej załamania, rozcięcia prostej linii dziejowego „stawania się” historii na rozmaite alternatywy – fałszywe, pozornie fałszywe, możliwe i pozornie możliwe.

Historie alternatywne są pod tym względem kluczowe. Wykorzystują realne warianty dziejów, czyli „prawdy wolnego wyboru” – niewykorzystane determinanty nowych scenariuszy, do realizacji których nigdy nie doszło. Pisarze konfraktu wdrażają je w świat przedstawiony oraz rozwijają o nich narrację. Tworzą tym samym nowy ciąg przyczynowo-skutkowy, realizując skrupulatnie wyznaczony scenariusz „świata na opak”.

Trzeci i czwarty typ retellingu to **reskrypcja** ze względu na zmianę dominanty. Zdaniem Całek w tym typie retellingu:

[...] historia nie tyle jest na nowo opowiadana, co właśnie – pisana, a raczej „prze-pisywana”, a negacja i polemika odnosi się tu do samej kulturowej istoty opowieści. Reskrypcję można wykorzystać na dwa zasadniczo odmienne sposoby: w pierwszym dominuje pierwiastek polemiczny, w drugim – parodystyczny⁷⁷.

Są to historie na przekór, które w całości odwracają opowieść, co bardzo często jest uznawane za działanie wywrotowe⁷⁸. Ten typ retellingu zdarza się zarówno w historiografii, jak i w historiach alternatywnych. Jest to szczególnie znaczące w dziełach historycznych, chociażby ze względu na indywidualne, często ideologicznie nacechowane odniesienie się historyka do jakiegoś zdarzenia bądź osoby lub konieczności napisania historii „od nowa” w momencie uzyskania przełomowych informacji.

Zgodnie z powyższym retellingiem na gruncie polskim możemy nazwać utwory o charakterze renarracyjnym, reinterpretacyjnym, rewizyjnym oraz – jak piszą niektórzy badacze – „recyklingowym”. Są to również historie na opak, przepisywania oraz refabularyzacje. Każda z powyższych definicji ma swoje zastosowanie na gruncie analizowanych przestrzeni historiografii oraz historii alternatywnych. Działań retellingowych, zmierzających w stronę po raz wtóry opowiedzianej historii, nie można lekceważyć, badając historie przeobrażone. Tyczy się to zarówno historiografii, w której na przekór tradycji, w jakiej rozumie się pojęcie faktu historycznego, dokonuje się licznych, mniej lub bardziej istotnych, zmian, jak i literackich

⁷⁵ Izydor z Sewilli, *Differentiae*, cyt. za: W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1960, s. 107.

⁷⁶ Por. A. Schopenhauer, *Świat jako wola i przedstawienie*, dz. cyt., s. 632.

⁷⁷ A. Całek, *Retelling w literaturze fantasy*, dz. cyt., s. 54.

⁷⁸ Tamże.

historii alternatywnych, budujących odmienne scenariusze zdarzeń. Wbrew pozorom retelling to nie tylko wtórne odtworzenie znanej historii, baśniowe wariacje, modyfikacje wzorców oraz przewartościowanie. Retelling to sposób opowiadania, przeobrażenie narracji, sensów, treści oraz przestrzeni, niekiedy luźno powiązane z pierwowzorem, pełniące ściśle określone funkcje⁷⁹. Zakres oddziaływania oraz stopień zachodzących za jego sprawą zmian jest znaczący. Opowieść retellingowa buduje nową jakość, kreuje autonomiczną przestrzeń osadzoną w kulturowej tradycji oraz w przestrzeni historycznej, która bywa zmienna, a w skrajnych przypadkach wręcz wywrotowa, tym bardziej że paradygmat nauk historycznych zmienia się wraz z rozwojem popularnych dziś też interdyscyplinarnych.

Bibliografia

- Arystoteles, *Poetyka*, przeł. i oprac. Henryk Podbielski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983.
- Assmann Jan, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. Anna Kryczyńska-Pham, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Chladenius Johann Martin, *Allgemeine Geschichtswissenschaft*, [b.w.], Leipzig 1752.
- Federman Raymond, *Imagination as Plagiarism (An Unfinished Paper)*, „New Literary History” 1975/1976, t. 7.
- Górecka Magdalena, *Historie alternatywne w konwencji steampunk i cyberpunk – wariacje na temat powstania styczniowego w powieściach Konrada T. Lewandowskiego i Adama Przechrztzy*, „Acta Humana” 2013, nr 4(1), s. 37–48.
- Górecka Magdalena, *Polityczne afiliacje fantastyki. Historie alternatywne jako dyskurs ideologiczny*, „Literaturoznawstwo: Historia, Teoria, Metodologia, Krytyka” 2012–2013, nr 1(6)–2(7), s. 195–207.
- Gubała Joanna, *Metodologiczna refleksja nad badaniami pamięci zbiorowej. Próba wstępnego ujęcia problemu na przykładzie rozważań Jeffreya Olicka, Wulfa Kansteinera oraz Alona Confino*, „Acta Universitatis Lodzianensis” 2012, nr 42, s. 63–82.
- Halbwachs Maurice, *Społeczne ramy pamięci*, przeł. Marcin Król, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
- Januszkiewicz Michał, *O pojęciu mimesis w poetyce Arystotelesa*, „Sztuka i Filozofia” 2002, t. 21, s. 137–152.
- Joosen Vanessa, *Critical and Creative Perspectives on Fairy Tales. An Intertextual Dialogue between Fairy-Tale Scholarship and Postmodern Retellings*, Wayne State University Press, Detroit 2011.
- Kody kultury. Interakcja, transformacja, synergia*, red. Halina Kubicka, Olga Taranek, Wydawnictwo Sutoris, Wrocław 2009.
- Kostecka Weronika, *Baśniowe herstory. Postmodernistyczne strategie reinterpretacyjne Angeli Carter, Tanith Lee i Emmy Donoghue*, „Creatio Fantastica” 2016, nr 2(53), s. 23–39.
- Kostecka Weronika, *Baśń postmodernistyczna: przeobrażenia gatunku*, Wydawnictwo SBP, Warszawa 2014.

⁷⁹ Funkcje historii alternatywnych przytacza oraz szczegółowo omawia Magdalena Wąsowicz (M. Wąsowicz, *Historie alternatywne...*, dz. cyt., s. 98–103).

- Kowalczyk Kamila, *Przed „dawno, dawno temu” i po „żyli długo i szczęśliwie” – o filmowych i komiksowych prequelach i sequelach na podstawie Jasia i Małgosi braci Grimmów*, „Literatura Ludowa” 2014, nr 4–5, s. 39–49.
- Kultura w świecie luster. Jeszcze o niepowtarzalności i multiplikacjach w sztuce XX i XXI wieku*, red. Aleksandra Chomiuk, Ewa Pogonowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017.
- Kwintylian, *Kształcenie mówcy*, ks. I, II i X, przeł. i oprac. Mieczysław Brożek, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1951.
- Lausberg Heinrich, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, przeł. i oprac. Albert Gorzkowski, Wydawnictwo Homini, Bydgoszcz 2002.
- Lemann Natalia, *Historie alternatywne i steampunk w literaturze. Archipelagi badawczo-interpretacyjne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019.
- Lepianka Maciej, *I w następnym dniu*, Wydawnictwo Czaracie Żebro, Warszawa 1996.
- Lewandowski Konrad Tomasz, *Bogini z labradoru*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2007.
- Lewandowski Konrad Tomasz, *Magnetyzer*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2007.
- Markiewicz Henryk, *Historia a literatura*, „Pamiętnik Literacki” 2006, t. 97, z. 3, s. 5–28.
- Markiewicz Henryk, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.
- Massumi Brian, *Ontopower. War, Powers, and the State of Perception*, Duke University Press, Durham – London 2015.
- Niewiadowski Andrzej, Smuszkiewicz Antoni, *Leksykon polskiej literatury fantastyczno-naukowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1990.
- Retelling: strategie przestrzenne*, red. Dominika Ciesielska, Magdalena Kozyra, Aleksandra Łozińska, Małgorzata Sugiera, Wydawnictwo Wiele Kropek, Kraków 2019.
- Saint-Gelais Richard, *Fictions transfuges. La transfictionnalité et ses enjeux*, Éditions du Seuil, Paris 2011.
- Sapkowski Andrzej, *Rękopis znaleziony w smoczej jaskini. Kompendium wiedzy o literaturze fantasy*, wyd. 2, rozszerz., SuperNOWA, Warszawa 2011.
- Schopenhauer Arthur, *Świat jako wola i przedstawienie*, przeł. J. Garewicz, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Skowera Maciej, *Postmodernistyczny retelling baśni – garść uwag terminologicznych*, „Creatio Fantastica” 2016, nr 2(53), s. 41–56.
- Słownik poetologiczny*, „Forum Poetyki” 2015, nr 2.
- Szczerek Ziemowit, *Rzeczpospolita zwycięska. Alternatywna historia Polski*, Wydawnictwo Znak Horyzont, Kraków 2020.
- Śmietana Urszula, *Re-Grimm-owanie baśni. Kulturoterapia Angeli Carter*, „Czas Kultury” 2004, nr 4, s. 48–57.
- Tabaszewska Justyna, *Przeszłe przyszłości. Afektywne fakty i historie alternatywne*, „Teksty Drugie” 2017, nr 5, s. 48–69.
- Tatarkiewicz Władysław, *Historia estetyki*, t. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Wrocław 1960.
- Thierry Augustin, *Considérations sur l’histoire de France*, Librairie Furne, Jouvot et Cie Éditeurs, Paris 1840.

- Tomczok Paweł, *Życie innych historii*, „Śląskie Studia Polonistyczne” 2011, nr 1(1), s. 35–44.
- Topolski Jerzy, *Refleksje na temat historii alternatywnej*, „Przegląd Humanistyczny” 1999, s. 1–11.
- Trzy poetyki klasyczne. *Arystoteles – Horacy – Pseudo-Longinos*, przeł. Tadeusz Sinko, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1951.
- Valéry Paul, *Estetyka słowa*, przeł. Donata Eska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971.
- Wackernagel Wilhelm, *Poetik, Rhetorik und Stilistik*, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, Halle an der Saale 1906.
- Wąsowicz Magdalena, *Historie alternatywne w literaturze polskiej: typologia, tematy, funkcje*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 2016, t. 59, z. 2, s. 93–105.
- White Hayden, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1974.
- White Hayden, *Poetyka pisarstwa historycznego*, przeł. Ewa Domańska, Mirosław Loba, Arkadiusz Marciniak, Marek Wilczyński, TAIWPN Universitas, Kraków 2000.
- Wróblewska Violetta, *Przemiany gatunkowe polskiej baśni literackiej XIX i XX wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.
- Zychowicz Piotr, *Pakt Ribbentrop-Beck*, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2012.
- Żołądź Piotr, *Literatura (wy)czepiana? Recepcja strategii narracyjnych Andrzeja Sapkowskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2018, t. 36(2), s. 81–94.

Streszczenie

Retelling, czyli ponowne opowiedzenie historii, w literaturze polskiej utrwalił się przede wszystkim w odniesieniu do mitów, legend, baśni, fantastyki oraz literatury postmodernistycznej. Tymczasem tezy z nim związane sprawdzają się na gruncie historiografii oraz historii alternatywnych, realizujących odmienny scenariusz dziejów. Relacja retellingu do tego typu literatury rzadko podlega analizie. W badaniach nad historiami alternatywnymi porusza się natomiast zagadnienia renarracji, intertekstualności, reinterpretacji oraz świata na opak, które bywają utożsamiane z retellingiem. Powyższym zagadnieniom poświęcony jest niniejszy artykuł.

Retelling in alternative histories

Abstract

Retelling, or re-telling a story, has become established in Polish literature primarily in relation to myths, legends, fairy tales, fantasy and postmodern literature. Meanwhile, the theses related to it work well on the basis of historiography and alternative histories, implementing a different scenario of history. The relationship of retelling to this type of literature is rarely analysed. Then again, research on alternative histories deals with the issues of renarration, intertextuality, reinterpretation and the world upside down, which are sometimes equated with retelling. This article is devoted to the above-mentioned issues.

Słowa kluczowe: retelling, historiografia, historia alternatywna, fakt historyczny, narracja

Keywords: retelling, historiography, alternative history, historical fact, narration

Krystian Saja – doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo, absolwent filologii polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego, adiunkt w Zakładzie Literaturoznawstwa, Pracownia Mitopoetyki i Filozofii Literatury Instytutu Filologii Polskiej UZ. Członek zielonogórskiego oddziału Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza. Swoje zainteresowania badawcze skupia wokół literatury konfrakcyjnej, literaturoznawstwa kognitywnego, antropologii kultury, memetyki oraz teorii literatury.